آدم
ÂDEM

أبو البشر

Künyesi, Ebu'l-Beşer. İlk insan ve genel kanıya göre, ilk peygamber.

Âdem sözcüğünün ait olduğu dil konusu tartışmalıdır. İbranice'deki 'adama'dan veya Süryanice'deki 'adam'dan geldiğini söyleyenler yanında, büyük çoğunluk, Arapça'daki e-d-m kökünden türeyen bir kelime olduğu kanaatindedir. Bu kökten türeyen diğer kelimelerin anlamlarıyla âdem kelimesinin anlamları arasında ilişki arayan bu çoğunluk şöyle demektedir:

"Ona Âdem denmesinin sebebi arzın ediminden, yani dış yüzündeki topraktan yaratılmış bulunmasıdır. Nitekim ona insan denmesi de nisyan yani unutkanlıkla malûl bulunması yüzündendir."

e-d-m kökünden gelen el-üdme (yakınlık, vesile, karışıklık, esmerlik, pembelik), idam (katık), edîm (cilt, dış yüz), edeme (cildin iç kısmı, günün en parlak zamanı) kelimeleriyle, âdem arasında da anlam bağlantıları düşünülmüştür, *(bk.* İbn Manzûr; *Lisanü'l-Arab,* e-d-m mad. Râgıb, *Müfredat;* aynı mad.) Ünlü sûfî-filozof İbn Arabî (ölm. 1240) ise "Ona âdem denmesi, sadece dış yüzünün bilinebileceği, iç zenginliklerinin hakkıyla keşfedilemeyeceği gerçeğine dayanır", yolunda filolojik incelikle mistik inceliği birleştiren bir izah vermektedir, (bk. *el-Fütûhat,* 2167-68) Kur'an'ın âdem anlayışı ile Tevrat ve İncil'in anlayışları arasında ortak noktalar bulunmakla beraber önemli farkların mevcut olduğu da dikkat çekmektedir.

Kitab-ı Mukaddes'in Âdem hakkındaki beyanları Tekvin'in 2. babı ile 5. babı arasında yer almaktadır. Kitab-ı Mukaddes'le, Kur'an'ın beyanlarında ortak noktalar şunlardır: Âdem topraktan yaratıldı. Âdem, işlediği hata yüzünden cennetten çıkarıldı. Tanrı, Âdem'e eşyanın isimlerini öğretti...

Farklı noktalara gelince: Kitab-ı Mukaddes'in, Âdem ve eşinin hata işlemelerine sebep olarak, yılanın aldatmasını göstermesi-ne mukabil, Kur'an, şeytanın aldatmasından bahsetmektedir. Havva'nın yaratılışına ait 'kaburga kemiği' Kur'an'da yer alma-maktadır. Adem'le Havva'nın edep yerlerinin açılması, Kur'an'a göre,hatayı işlemelerinden sonra vuku bulmuştur. Kitab-ı Mukaddes ise, bunun daha başlangıçta böyle olduğunu, hatta Âdem ve eşinin utanma duygusunun bulunmadığını söylemek-tedir. Edep yerlerini örtmek için yapraklarından yararlandıkları ağacın adı, Kur'an'da geçmemektedir. Âdem'in kaç yıl yaşadığı hususunda Kur'an'da bir açıklık yoktur. Kitab-ı Mukaddes ise Âdem'in, 930 yıl yaşadığını söylemektedir.

Daha genel ifadelerle söylersek, Kur'an, Âdem kıssasının şekil yönü ve ibret için lüzumlu olmayan ayrıntıları üzerinde durmamış; onun, insanlık tarihi ve insan varlığı bakımından dikkate değer noktalarını kayda geçirmiştir. Yine, Kitab-ı Mukaddes'in aksine, Kur'an, erkek ve kadının sonsuz çilelerine sebep olarak ilk yanılmayı (ilk günahı) gösteren bir tutum içine girmemiştir. Kitab-ı Mukaddes'in, yanılmaya sebep gösterdiği yılanı hiç anmayarak, zellenin bütün kötü sonuçlarını insanın sırtına yüklemesine mukabil, Kur'an, yanılmaya sebep olan vesvesenin sahibi şeytana çatmıştır. Tanrı, insanın tarafını tutan bir eda ile şeytanla âdeta çekişme içinde gösterilmiştir. Kısacası, Kur'an, insanı alabildiğine hırpalamak yerine, onun şeytana karşı daha dikkatli davranmasını sağlamak yönüne gitmiştir. Bir cümle ile ifade etmek gerekirse, Kur'an'ın beyanına göre, bu 'ilk günah' اَلزَّلَّةُ الْأَصْلِيَّةُ (zelle-i asliyye) olayında, Allah her şeye rağmen insanın yanında, Tevrat'a göre ise karşısındadır.

Burada işaret edilmesi gereken önemli noktalardan biri de şudur: Daha ilk günden beri, İslam literatüründe yerini almış bulunan Âdem ve onunla ilintili yaratılış, ilk günah, cennetten çıkarılma hikâyesi maalesef büyük kısmıyla İsrailiyât (Yahudi-Hristiyan mirası) kaynaklıdır. Ne yazık ki, birçok ünlü İslam bilgini bile bu İsrailiyâtı eserlerine almaktan uzak kalamamıştır. Bu konuda yazılmış peygamber kıssalarının hemen hemen tümünde, bu arada Türk dilinde çok okunan ve Ahmed Cevdet Paşa (ölm. 1895) gibi bir şöhret tarafından yazıldığı için güvenilen *Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa'* adlı eserde İsrailiyât egemen durumdadır. Cevdet Paşa'nın o eserde, peygamberlerle ilgili olarak verdiği bilgiler büyük kısmıyla İsrailiyât'a dayanmaktadır.

İSLAM KAYNAKLARINDA ÂDEM KISSASI

1. Âdem, İnsanlığın İlk Peygamberidir:

İslam bilginleri, Âdem'in ilk peygamber olduğunda ittifak etmişlerdir. Ancak, bu peygamberliğin nebîlik mi, resullük mü olduğu tartışmalıdır. Tartışmalı noktalardan biri de, Âdem'in, ilk insan olup olmadığıdır. Bu tartışma, meleklerin, Âdem'in yaradılışına itirazlarındaki ifadeden kaynaklanmaktadır. Allah,"Yeryüzüne bir halife atayacağım." dediğinde melekler: "Yeryüzünü fesada verecek, kanlar dökecek birini mi atayacaksın?" diye endişelerini belirtmişlerdi. (2/30)

Bu ifade akla şu soruyu getirmektedir: Âdem'den önce bir örneği yaratılmamışsa, melekler, insanın fesada eğilimli ve kan dökücü olduğunu nasıl ve nereden bilsinler? Muhyiddin İbn Arabî gibi bazı düşünürler, bildiğimiz Âdem'den önce, başka Âdemler yaşadığı kanaatinde ısrarlıdırlar. Ancak Âdem'den önce başka âdemlerin yani bugünkü insan neslinden önce başka insan nesillerinin olduğu yolundaki fikrin babası 148/765 yılında ölen İmam Cafer Sadıktır. Kur'an'ın beyanından anlaşılan da budur. Çünkü halife, daha önceki birinin yerine geçen, yani halef demektir. Kur'an'ın kullanımı bakımından bunun siyasal anlamdaki halifelikle, devlet veya ümmetin başkanlığıyla hiçbir ilgisi yoktur. Bu anlamlar, siyasal hesapları dinleştirmek için sonraki zamanlarda Kur'an'a yüklenmiş zorlama yorumlardır.

2. Âdem'in Yaradılışı Meselesi:

Az önce de belirttiğimiz gibi, Âdem'in yaradılışı meselesi, daha başlangıçtan beri, İslamî literatürde İsrailiyâtla karıştırılmış bir şekilde verilegelmiştir. Bunların İslamî olan kısmıyla, yabancı olanlarını ayırmak için Kur'an'ın beyanlarını dikkatli bir biçimde değerlendirmek gerekir.

Âdem'in yaradılışı konusunda ilk tespit edilecek nokta, onun topraktan ve bir tekâmül süreci içinde yaratıldığıdır. Bu yaradılışın topraktan olduğunu belirten ayetler, dolaylı yoldan, onun birden bire değil, bir tekâmül sonucu gerçekleştiğini de ifade etmektedirler. İlgili ayetler, yaradılıştan söz ederken, bazen türab (kuru toprak), bazen tin (çamur), bazen hame' (uzun süre beklemiş cıvık çamur), bazen salsâl (vurulunca ses veren kurutul-

muş çamur) ifadelerini kullanmaktadırlar. Burada, kuru topraktan çamura, oradan da şekil verilmiş, kurutulmuş ve vurulunca ses veren bir 'mamul' maddeye doğru bir tekâmül dikkatimizi çekmektedir. Nitekim hame' ve salsal tabirlerinin geçtiği ayette, bu çamurların mesnûn sıfatıyla nitelendirildiğini görüyoruz. Bu kelime, belirli bir şekle uygun olarak planlanmış, tertip edilmiş vs. gibi mânâlar taşıdığına göre, iradeli bir tekâmülün, Âdem'in yaradılışına hâkim kılındığını kabul gerekir. Nitekim, insanın yaradılışının daha ileri aşamalarından söz eden ayetler, insanın nutfe (meni) ve alak (embriyo, kan pıhtısı)tan yaratıldığını beyan etmekle bu tekâmüle bir kere daha dikkat çekmektedir.

Âdem'in şekli ve bedeni üzerindeki bu aşamalı oluşumla, tanrısal nefha olan ruhun üfürülmesi arasında bir zamanın geçtiği de Kur'an'ın beyanları cümlesindendir. (bk. Hicr, 29). Kısaca ifade etmek gerekirse, denebilir ki, Âdem'in gerek beden yapısı, gerekse taşıdığı ilahî emanetin, yani ruhun kendisine verilmesi bakımından bir tekâmüle tabi tutulduğunu kabul etmek Kur'an ayetlerinin bünyesine uygun olur. İlave edebiliriz ki, babamız Âdem'in bu serüveni, yine Kur'an'ın ifadelerinden çıkarılacak bir sonuç olarak, teker teker hepimizin yaradılış macerası şeklinde değerlendirilebilir.

3. Âdem'in Kovulduğu Cennet:

Kur'an ve hadislerde yeri ve mahiyeti belirtilmeyen bu cennetin müminlere vaadedilen ölüm sonrası cennet mi, yoksa bağlık-bahçelik, sulu, meyveli arazi anlamında yeryüzünün herhangi bir yeri mi olduğu hususu ihtilaflıdır. İçlerinde ashab ve tabiûnun da bulunduğu büyük çoğunluk, bu cennetin yeryüzünde, huzur ve refah dolu bir bölge, bir toprak parçası olduğu kanaatindedir.

4. Âdem'e Öğretilen ve Meleklerin Bilemediği İsimler:

Bu isimlerin mahiyetine de Kur'an'da temas edilmemiştir. İslam âlimlerinin bir kısmı bunların insanların anlaşmalarına yarayan bütün isimler olduğunu söyler. Bazıları, bunlar, meleklerin isimleriydi, bazıları âdemoğullarının isimleriydi, bazıları da bilimsel kavramların ve eşyaya ait özelliklerin adlarıydı demişlerdir.

5. Âdem'in Halifeliği Meselesi:

Hz. Âdem ve onun yaradılışı ve kişiliği etrafında oluşan kıssanın vücut verdiği en önemli mesele, ilk insan ve ilk peygamber sıfatıyla Âdem'in sahip bulunduğu halifelik meselesidir. Bu konu çevresinde, başta tasavvuf olmak üzere, bütün alanlarda çok dikkate değer görüşler öne sürülmüştür. Bu görüşlerin; insanlık tarihini ve insan-Allah münasebetini izaha çalışan dinsel düşünce bakımından gerçekten ilginç sayfalar oluşturduklarını söylemek abartma olmaz.

İnsanın evrendeki müstesna yerini ve değerini izah ederken temas edilen Âdem'in halifeliği meselesi, tasavvuf literatüründe, özellikle İbn Arabî sisteminde hâkim konulardan biridir. Allah hiçbir varlığa layık görmediği bir şeyi, 'iki eliyle' (kendi eliyle) yaratma keyfiyetini Âdem'e layık görmüştür. (İbn Sa'd, *Tabakaat,* 1/27) Bu, Allah'ın Âdem'de kendi varlığını seyretmek isteğinden kaynaklanmaktadır. Hak, zatını ve tecellisini seyretmek istediğinde, Âdem dışındaki varlıkların onun suretini aksettirmediğini gördü ve aksettirme özelliğinden mahrum varlığa bir cila vurmak istedi. İşte, varlığın kemalini ifade eden bu cila, Âdem oldu. Bu cila sayesindedir ki, Allah, varlığa baktığında, onda kendisinin bir yansımasını görebilmektedir.

Semitik dinlerin temel söylemlerinden biri olan "Allah, Âdem'i kendi sureti üzere yarattı" sözünün işaret ettiği incelik budur. Bu bakımdan Âdem, Cenab-ı Hakk'ın celal ve cemalini birlikte taşımaktadır. Böyle bir özellik, İblis de dahil, hiçbir varlıkta yoktur. Halifelik bu yüzden Âdem'e verilmiştir. Çünkü Âdem, öteki varlıkların sahip bulunduğu yaratılmışlık özelliğini taşımasının yanı sıra, Hakk'ın özelliklerini de taşımakta, kısaca, halkla Hakkı toplamış bulunmaktadır, (bk. İbn Arabî, ***Fütuhat,*** 3/297 vd. 4/47 vd. *Fusûs,* Fass-i Âdem)

"Hakkın ilahî sureti yalnız Âdem'e has oldu, çünkü Allah, kendi elleriyle yalnız onu yarattı. Onda âlemin hakikatleri toplandı ve ilahî isimler, yalnız ona öğretilmek icap etti. Bunlara bağlı olarak, yeryüzünde Allah'ı temsil hakkı olan halifelik ona layık oldu ve o, bu yüzden mümessili olduğu zâtın sureti üzre yaratıldı. (İbn Arabî, ***Fütuhat,*** 2/63).

"Âdem, âlemin toplamı olduğu için ilahî isimlerin tamamını benli-

ğinde topladı. Onun dışındakiler ise âlemden yalnız birer parçadır. Ve onların Hakk'a nispetleri sadece, şekilleri yönündendir. Halbuki Âdem, aynı zamanda özü itibariyle de Hakk'a mensuptur." (aynı eser, 2/67) Bu yüzdendir ki, Âdem tıpkı halifesi ve mümessili olduğu Hak gibi, sadece zahiri ile bilinir, onun özü Allah'ın zâtı gibi meçhuldür. Melekler onu fesatçılık ve kan dökücülükle suçlarlarken, sadece dış yönünü görmüş oluyorlardı. Eğer özünü görselerdi, öyle konuşmazlardı. Ama bunu, varlıklarının özelliği icabı bilemezlerdi. Çünkü onların bir parçası oldukları bu âlem, Âdem'in belirişinden başka bir şey değildir. Bu âlemin ruhu Âdem'dir. Âlem ceset, Âdem ruhtur. Allah'ın ulûhiyyetini yeryüzünde temsil eden, Âdem'dir. Ve Âdem, varlıktan amaç olan şeydir..." (aynı eser, 2/67-68)

Âdem'in özünün hakkıyla anlaşılamayacağı mealindeki sûfî kanaat, Hz. Muhammed'in kişiliğiyle bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Esasında, sûfî literatür, Âdem'in kemaline işaret edilen her noktada doğrudan veya dolaylı olarak. Son Resul'e atıflar yapmıştır. Bu hususta temel gerçeği ifade eden söz de yine Hz. Muhammed'e atfedilir:

"Âdem daha çamurla su arasında iken ben nebi idim. Allah'ın ilk yarattığı şey benim nurum, benim ruhumdur."

Bu sözlerin işaret ettiği olgudan hareket eden ibn Arabî şu sonuca varıyor: "Âdem, cisimlerimiz yönünden babaların ilkidir. Ruh yönünden ilk babamız ise Hz. Muhammed'dir. Ruhlarımızın aslı ona vanr." (aynı eser, 3150).

ÂDEM KISSASININ GENEL-FELSEFÎ DEĞERLENDİRİLİŞİ

Baş tarafta da işaret ettiğimiz gibi, Kur'an-ı Kerim, Âdem kıssasına, şekil yönünden ve ayrıntıya itibar eden bir bakışla eğilmemiş, insanın yaratıcı bir düşünce oluşturmasına yardımcı olmak için meselenin temel unsurlarına dikkat çekmiştir. Bununla da kalmayarak, ilk insanın günahına, ebediyen sırtlarında taşıyacakları ve hatırladıkça eziklik, aşağılık duyacakları bir suç olarak bakmamış, aksine, onu insanın gelişme ufkunu açan bir imkân gibi değerlendirmiş ve daha ilginci, Yaratıcı'yı insanın yanında göstererek âdemoğullarının ümit ufuklarını aydınlık tutmuştur.

Bahtiyarlık duyacağımız bir sonuç olarak, Kur'an'ın çizdiği

Âdem kıssasında insanın günahına sebep olarak insanın dışındaki bir varlık gösterilmiştir: Şeytan. O halde, Hristiyan anlayışın aksine, Kur'an aslî günah (zelle-i asliyye) diye daha varedildiği günden beri insanın yakasını bırakmayan bir suç kabul etmemektedir. Buna mukabil, insanın ebediyen övüneceği bir meziyeti, isimlerin bilinmesini, insanın bizzat kendisine malederek, ona ebedî bir ümit ve saadet kapısını daha o günden aralamıştır. Halbuki aslî günah düşüncesine bünyesinde çok önemli bir yer veren Hristiyanlık'ta, insan daha doğuştan günahkârdır. Dünyaya gözlerini açar açmaz sırtında, utanmasına, ezilmesine, sefil olmasına sebep olan bir kambur bulunmaktadır. Bundan daha kötüsü, bu kambur, bazı insanların aracılığı olmadan insanın sırtından düşmemektedir. Bu demektir ki, insan hiçbir zaman kendi imkânlarını kendi kullanabilen hür bir benlik olamayacaktır. Bu kapı ona ezelden kapatılmıştır.

Hristiyanlığın aksine, Kur'an-ı Kerim, Hubût-i Âdem {Âdem'in cennetten sürülüşü) dediği olayı över ve insanlığın lehine bir gelişme olarak kaydeder. Gerçekten de Hubût-i Âdem, insanın seçme yeteneği olan bir benliğe kavuşmasını ifade etmek bakımından, hürriyet meselesinde son derece kıymetli bir olaydır, Muhammed İkbal (ölm. 1938) şöyle diyor:

"Makine gibi, davranışları önceden belirlenmiş bir varlıktan hayır doğmaz. Bu itibarla hürriyet, hayır için ilk şarttır. Ancak seçme gücü olan fani bir benliğin kendisine açık olan yolların sayısız kıymetlerini nazara aldıktan sonra, ortaya çıkmasına müsaade etmek, cidden büyük bir tehlikeyi göze almak olur; çünkü hayrı seçmek hürriyeti, hayrın aksini seçmek hürriyetini de içerir. Cenab-ı Hakk'ın bu tehlikeyi göze almış olması, O'nun insana olan büyük güvenini gösterir. Bu güveni haklı çıkarmak şimdi insana düşen vazifedir. Belki de 'en güzel biçim' üzere yaratılıp, sonra da 'en düşük seviye'ye indirilen bir varlığın gizli kuvvetlerinin terbiye edilmesini mümkün kılan yegâne şey, böyle bir tehlikenin göze alınmış olmasıdır. Kur'an-ı Kerim'de söylendiği gibi: "Sizi bir imtihan olarak, hayır ile de şer ile de deniyoruz." Bu itibarla hayır ve şer birbirinin zıddı olmakla beraber, aynı bütünün içinde mevcuttur. Soyutlanmış hakikat diye bir şey yoktur; çünkü gerçekler sistematik ünitelerdir ki, bütün parçalan karşılıklı münasebetlerle anlaşılabilir." (Muhammed ikbal; *Reconstnıcüon ofReligious Thought in islam,* 80-82).

Kur'an, yine Hristiyanhğın aksine, bütün insanların sırtına bindirilen bir 'ezelî günah' kabul etmediği için Tanrı ile insan arasında kurtarıcı da kabul etmez. Kur'an, Hz. İsa'yı Tanrı'nın ruhu olarak görmesine rağmen, Hristiyanlıktaki 'Tanrı ile insan arasında aracı' (redeemer) fikrine şiddetle karşı çıkmaktadır."

İkbal, Hristiyanlık'taki kilise otoritesiyle 'kurtarıcı-mesih' fik-rinin, 'insanın kendi kendine yetmezliği' tezine dayandığını, Kur'an'ın, 'insanın bütün gelişme imkânlarını felç eden' bu tezi yıktığını ifade etmektedir. (İkbal, *islam As An Ethical and Political ideal,* 67-68) Ve İkbal, nihayet şu sonuca varıyor:

"Güçlü bir bedende güçlü bir irade formülü İslam'ın ahlaksal ideal-inin kısa bir ifadesidir." (Age. 74)

Kur'an vicdanının en büyük temsilcilerinden biri olan Muham-med İkbal, insan varlığını ve insanın yaratıcı kudretlerini tahrip eden bir numaralı belanın, bu ezelî günahın yarattığı korku ol-duğunu iddia etmektedir. Ona göre, 'korku, bütün kötülüklerin, bütün şerlerin kaynağı' (the sources of ali evils) olarak görülme-lidir. Şöyle diyor İkbal:

"İslamın temel hedefi, insanı korkudan azade kılmaktır. Eğer kor-kunun, insana egemen olan ve onun ahlaksal ilerleyişini frenleyen bir kuvvet olduğu öne sürülürse insanın da şu değerlerin bir birle-şimi olduğu dikkate alınmalıdır: Kuvvet, enerji, irade, sonsuzluk gücünün tohumu. O halde insanın aslî tabiatı iradeden oluşmak-tadır; zeka ve kavrayıştan değil." (İkbal, *islam As An Ethical and A Political ideal,* 59-66)

Af